

МУНАҚҚИД ОЙБЕК ТАҚРИЗЛАРИ ХУСУСИДА

Шоира Ахмедова

Осиё халқаро университети профессори

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ойбекнинг адабий-танқидий қараишларини ифода этувчи тақризлари ҳақида фикр юритилади. Адабий танқиднинг оператив жанрларидан бири бўлган тақризнинг адиб ижодида тутган ўрни, уларда Ойбекнинг адабий жараёнга, ёзилаётган янги асарларга муносабати ҳақида мулоҳазалар ўртага таиланади.

Калит сўзлар: адабий танқид, тақриз, илмий-эстетик тафаккур, адиб, танқидий баҳо, мунаққид, адабий жараён.

Абстрактный. В статье рассматриваются литературно-критические взгляды узбекского народного писателя Ойбека. Рассматривается роль критики — одного из оперативных жанров литературной критики — в творчестве писателя, а также отношение Ойбека к литературному процессу и создаваемым новым произведениям.

Ключевые слова: литературная критика, рецензия, научно-эстетическое мышление, писатель, критическая оценка, критик, литературный процесс.

Abstract. The article examines the literary-critical views of the Uzbek national writer Oybek. The role of criticism - one of the operational genres of literary criticism - in the writer's work is considered, as well as Oybek's attitude to the literary process and the new works being created.

Keywords: literary criticism, review, scientific and aesthetic thinking, writer, critical assessment, critic, literary process.

Кириш. Адабий жараёнда пайдо бўлган янги асарни биринчи бўлиб баҳолайдиган, ҳозиржавоб тақриз жанри кенг халқ оmmasига қарата ёзилади. Чунки тақризда илмий - эстетик таҳлил ихчам, сиқик шаклда, оммага тушунарли тарзда ўз ифодасини топади. Шунинг учун тақриз айрим танқидчилар айтаётганидек, фақат кутиб олувчи жанр эмас. Балки бу жанр ҳам бир асар таҳлили орқали адабий жараёндаги янги тамойилларни баҳолай оладиган эстетик хусусиятга эгадир. Муайян асарнинг таҳлили орқали тақриз ҳаёт ҳақиқатини очиб, китобхонга бадий асарнинг қандай бўлиши ҳақида тасаввур бера олади. "Тақриз - ҳам санъат, шунинг учун уни шундай ёзиш керакки, китобхон тақризчи билан мулоқотда бўлганидан қониқиш ҳис этсин" [Яновский. 1962: С.41].

"Бу жанр яна шуниси билан характерлики, кенг жамоатчиликнинг янги асарни қандай қабул қилиши ҳам маълум жиҳатдан уни баҳолаган, таҳлил қилган тақризга боғлиқ. Албатта, бу қонуният тусига кирган ҳодиса эмас. Аммо ҳаққоний тақриз янги асар ҳақида жамоатчилик фикрининг шаклланишига муайян даражада таъсир кўрсатади. Негаки, тақризчи асарнинг моҳиятини илмий - эстетик таҳлил воситасида ёритиши сабабли у китобхоннинг дунёқарашига таъсир қилиб, тасаввурини бойитишга хизмат қилади" [Ахмедова.2009: 86].

Тақриз ёзаётган танқидчи, биринчидан, танқидчи илмий тафаккурни бадиий тафаккур билан қўша билмоғи, иккинчидан, тақриз қилинаётган асарга ихлос ва меҳр билан ёндашиши, санъатнинг ўзига хослигини англай олиши ва чуқур ижодий изланиши шарт, шундагина ҳақиқий тақриз яратилиши мумкин. Тақризчи бу хилдаги изланишлари натижасини сиқик, оригинал шаклда- ўша таҳлил қилинаётган асар моҳиятининг бутун сир-асрорини очиб берадиган шаклда баён қилмоғи лозим. Буларга риоя қилинмаса, маълум бир асарларга оид тақриз бўш чиқади-да, у ҳар хил бадиий асарларга нисбатан бир-бирига яқин баҳолар, камчилик ва нуқсонлар қайдномасига айланиб қолаверади. Бу эса танқидчининг ижодий изланишини йўққа чиқаради ва тақризни бир қолипга мубтало қилади. Шакл ва мазмун диалектикасининг қўпол равишда бузилишига ва бир-бирига ўхшайдиган танқидий асарларнинг юзага келишига сабаб бўлади.

Асосий қисм. Ўзбек адабиётида "Ўтган кунлар", "Сароб", "Навоий", "Улуғбек", "Чинор" сингари асарлар тилга олиниши билан уларга биринчи бўлиб муносабат билдирган, маълум маънода уларни баъзан ҳимоя қилган танқидчилар ҳақида гапиришга тўғри келади. Бу романларни теран таҳлил этган, ҳақ гапни ўзларидаги гўзаллик туйғуси билан омухта қилиб айтган мунаққидларнинг номи ҳамиша халқимиз қалбида яшайди. М.Қўшжонов, О.Шарафиддинов, Н.Каримов, Н.Худойберганов каби истеъдодли танқидчиларнинг айрим роман ва қиссалар ҳақидаги тақриزلари намуна бўладиган асарлар сирасига киради.

Баъзи ёзувчилар ёзган айрим тақриزلар ҳақида ҳам бу фикрни айтиш мумкин. Халқимизнинг севимли ёзувчиси Ойбек шеърӣ, насрий, драматик асарлар ёзиш билан бир қаторда адабий танқидчи сифатида адабий жараёни ҳам фаол кузатиб борганини кўриш мумкин. Унинг ижодида адабий танқиднинг тақриз, адабий-танқидий мақола ва унинг обзор, муаммоли ва баҳс характеридаги турлари, портрет-мақола, илмий-биографик мазмундаги асарлар, йирик монографик тадқиқот каби жанрлари учрайди. Гарчанд Ойбекнинг адабий-танқидий қарашларини ўрганиш 70- 80-йиллардан (О.Шарафиддинов, Б.Назаров) бошланган бўлса-да, унинг адабий-танқидий меросини шакл нуқтаи назаридан ўрганиш бугунги кунда ойбекшунослик олдида турган долзарб вазифалардан биридир. Бу эса улкан адибнинг шахс ва ижодкор сифатидаги бир бутун қиёфасини тадқиқ этишда жуда зарурлигини намоён этади.

Муҳокама. Ойбекнинг тақриزلарини кузатар эканмиз, унинг адабий жараёнда пайдо бўлган бадиий, илмий, назарий характердаги асарларга муносабат билдирганини кўринади. Масалан, XX асрнинг 20-йилларидаёқ фаол мунаққидлардан бири сифатида Фитратнинг "Адабиёт қоидалари" қўлланмасига биринчилардан бўлиб тақриз ёзган эди. Бу тақриз энг аввало, ҳозиржавоблиги («Қизил Ўзбекистон», 1926 йил 3 декабрь), ихчамлиги, асарга ҳолисона муносабат билдириши, ҳажман қисқалиги, асарнинг ютуқ ва камчиликларини кўрсата олганлиги билан маълум аҳамиятга эга. Ойбек тақризда ушбу ўқув қўлланмасининг зарурлигини тўғри кўрсатади. Ойбек китобни "ҳозирги адабий ҳаётимизнинг суст даврида муҳим бир нарса",-деб баҳолайди. Ундаги материаллар системали тузилганини, қоидаларни тушунтиришга ҳозирги замон шоирларининг

асарлари билан чекланмай, салафларимиз асарларидан ҳам мисоллар берилганини маъқуллайди. Асарнинг яна бир хусусияти-"адиб Фитратнинг жозиб, гўзал услуби" эканини таъкидлайди. Кейин "китобнинг кўпгина камчиликлари"га тўхтайди.

Бироқ Ойбек Фитратнинг санъатга оид таърифидаги жиддий нуқсон "санъат ва адабиётга бу кунги кўз билан (марксчиларча) қарамаган"ликда, марксистча ижтимоий таҳлил йўқлигида" деб танқид қилади. Бу фикр тақриз ёзилган ўша даврдаги замонасозлик руҳига тўғри келса-да, мустақиллик мафкураси Фитратнинг тўғри йўлдан борганлигини кўрсатди. Бунда тақризчини айблаш бирёқламаликка олиб келади, албатта. Чунки адабиётга синфийлик нуқтаи назаридан баҳо бериш ўша давр учун хос бўлиб, барқарорлашаётган "фазилат"га айланаётган эди. Ойбек тақризининг ўша давр учун ҳам, бугунги кун учун ҳам аҳамияти шундаки, унда Фитрат китобининг ижобий томонлари, ютуқлари тўғри кўрсатилади. Унинг адабий жараёнда тутган ўрни тақризга хос сиққилик билан ихчам шаклда баён этилади.

Ойбекнинг адабий танқидчилик жанрлари ичида энг кўп мурожаат қилгани тақризлар ва мақолалардир. У бу жанрларнинг талабларини яхши билган ҳолда қалам тебратади. Тақризлар адибнинг адабий жараённинг сергак кузатувчиси ва иштирокчиси бўлганлигини тасдиқлайди. Шу боис уларни ёзилган даври ва моҳияти, мазмунига кўра икки гуруҳга бўлиб ўрганиш мумкин:

1. Ўз даврида муҳим аҳамият касб этган эса-да, бугунги кунда ўша даврни ўрганишгагина манба бўлган тақризлар.

2. Ўз даврида ҳам, ҳозир ҳам аҳамиятини, замонавийлигини йўқотмаган, долзарблиги, қўйилган муаммонинг илмий ва аниқ ҳал этилиши билан ажралиб турувчи тақризлар.

Биринчи гуруҳга мансуб тақризлар моҳиятан улардаги қарашлар эскирган бўлса-да, бугун шакл нуқтаи назаридан Ойбекнинг танқидий маҳоратини ўрганишда ҳали ҳам хизмат қила олади. Чунончи, Хусайн Шамснинг «Ҳуқуқ» романига бағишланган тақриз жанр талаблари асосида ёзилган: ҳажман қисқа, янги асарга берилган баҳонинг аниқлиги ва холислиги, ҳозиржавоблиги, тузилишидаги мукаммаллик билан диққатга сазовор. Тақризда асарнинг ғояси тўғри кўрсатилади, асосий образларга баҳо берилади. Асарнинг бадиий салмоғи беш қисмга бўлинган ҳолда очиб кўрсатилади, камчиликлари очик баён этилади. Романни нашр этиш олдидан Ойбекка беришган бўлса керак, у камчиликларини тузатгач, нашр этиш мумкин деган тавсия беради.

Ойбекнинг талабчанлиги шунда кўринадикки, ёзувчи кўрсатилган камчиликларнинг кўпчилигини тузатади, буни қайтиб кўргандан кейин ҳам, у асарни « сиёсий ва адабий жиҳатдан жуда асосли қилиб таҳрирдан ўтказиш»ни, кейингина нашр этишни тавсия қилади. Тақризда Ойбек романга давр нуқтаи назаридан келиб чиқиб баҳо беради, унинг ютуқ ва нуқсонларини кўрсатади, асарнинг савиясини ошириш учун ёзувчига ҳам маслаҳатлар беради. Бу эса Ойбекнинг тақризи ўз вазифасини бажарганлигини ёрқин намоён этиб турибди.

Фитратнинг «Адабиёт қоидалари» ва Адҳам Раҳматнинг « Ўзбекистон асл фарзандлари» асарларига ёзилган тақризлар ҳам шу гуруҳга мансуб.

Иккинчи гуруҳга мансуб тақриزلардан бири М.Шайхзоданинг «Жалолиддин» драмаси

хақида бўлиб, уни Ойбек Ғ.Ғулом билан биргаликда ёзган. Ойбекнинг «бадий таланти илмий салоҳиятдан озиқ олди, илмий тафаккури эса бадий таланти ҳужайралари нафаси билан мустаҳкамланди» [Назаров. 1985: 43]. Ҳақиқатан ҳам драма ҳақидаги тақризни ўқир экансиз, Ойбекнинг илмий-бадий тафаккури бадиият чашмаларидан тўлиқ суғорилганлигидан ҳайратга тушасиз. Ундаги самимийлик, фикрнинг ҳис ва туйғуга бой эканлиги китобхон диққатини ўзига тортиб, тақризни ўқимишли қилишга ёрдам берган. Шу билан бирга тақриз ижодкорларнинг ҳассос қалбини кўрсата олишнинг, ҳақиқий бадий асардаги гўзалликни ҳис эта билиш истёждодининг, уни сўзда намоён этиш талантининг ёрқин намунасидир.

Тақриз тарихга назар солиш орқали бошланган тақризда Жалолиддин Мангубердиннинг тарих олдидаги буюк хизматларига баҳо берилади [Ойбек. 1979: 224].

Тақриз драманинг сахнага қўйилиши муносабати билан ёзилган. Унда драматургнинг маҳоратига тан берилади. «Шоир Шайхзода ўз драмасида қаҳрамонлик таронасини куйлайди. Бу қаҳрамонликнинг жонли руҳи- Жалолиддин» [Ойбек. 1979: 225]. Драмадаги Жалолиддин, Султонбегим, Темур Малик образлари ҳақидаги фикрлар бадий бўёққа ўраб берилганлиги, жозибаси билан кишини ўзига мафтун қилади. Шунинг учун бу тақриз бадий асар каби ўқилади. Унинг тили содда, шу билан бирга нафис ва халқчил, самимий, эҳтиросга бой. Унинг жозибадорлигини оширган фазилятлар: а) тарих билан муқояса қилиш орқали тарихий ҳақиқатнинг бадий ҳақиқатга айланганлигини очиқ бериш; б) драмани тўғри ва холис баҳолаш; в) драманинг сахнага қўйилиши ва унинг муваффақиятидан мамнунлик ҳисси билан тўлиқ тақриз бугун ҳам аҳамиятини йўқотмаган.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, «Жалолиддин» ҳақидаги тақриз ҳам мазмун, ҳам шакл жиҳатдан жуда юқори савияда ёзилган. Ойбек тақриزلарига хос ихчамлик, шакл ва мазмуннинг уйғунлиги, илмийлик ва бадийликнинг ўзаро омуктаси, тилининг жозибадорлигидан ёш адабиётшунослар, танқидчилар бугун ҳам, келажакда ҳам кўп нарсани ўргана оладилар, баҳра ола биладилар. Ойбекнинг адабий-танқидий мақолалари, йирик монографик тадқиқотлари ҳақида ҳам шундай фикрларни билдириш мумкин.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ахмедова Ш. Ўзбек адабий танқидчилиги жанрлари. Тошкент. «Фан». 2009.
2. Ахмедова Ш. Портрет-мақола жанри ривож (Ойбек ижоди мисолида) // Journal of new century innovations. – 2024. – Т. 53. – №. 2. – С. 99-104.
3. Ахмедова, Ш. Н., and Д. Т. Назарова. Адабий портретнависликда маҳорат масаласи. *Conference on the role and importance of science in the modern world*. Vol. 1. No. 4. 2024.
4. Akhmedova, Shoir, and Sofiya Mahmudova. "ABU ALI IBN SINA ON A CRITICAL BIOGRAPHICAL ESSAY." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 2.7 (2022): 795-799.

5. Ахмедова Ш. Н. Хуршид Давроннинг адабий–эстетик қарашлари: //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2022. – №. 6.2. Махсус сон. – С. 20-28.

6.Ахмедова, Шоира Нематова. "Прогресс портретописания в период глобализации в литературоведении." *Россия-Узбекистан. Международные образовательные и социально-культурные технологии: векторы развития* (2019): 12-14.

7.Назаров Б. Ҳаётийлик- безавол мезон. Тошкент. «Ёш гвардия». 1985.

8. Назаров Б.,Расулов А.,Ахмедова Ш.,Қаҳрамонов Қ. Ўзбек адабий танқиди тарихи. Дарслик. Тошкент. 2012. 220-бет.

9.Nematovna, Akhmedova Shoir, Kadyrova Nasima Saidburkhonovna, and Kurbanova Oltinoy Bekturodovna. "Methodology and skills problems." *The journal of contemporary issues in business and government* 27.5 (2021): 778-784.

10.Nematovna, Akhmedova Shoir. "Genre of literary portrait in the works of Alisher Navai." *scientific reports of bukhara state university* *научный вестник Бухарского государственного университета*: 127.

11.Nematovna, Akhmedova Shoir. "Genre of literary portrait in the works of alisher navai." *scientific reports of bukhara state university/Научный вестник” БухГУ*: 127

12. Ойбек. Мукамал асарлар тўплами. 20 томлик.16-том. Т.: Фан,1979.

13. Ойбек. Мукамал асарлар тўплами. 14-том. Т.: 1979.

14. Яновский Н. Требование времени11Вопросы литературы.1962. №8.